

ARTICLES CENTRALS

Rentisme, control territorial i ruralitat a Colòmbia

Luis Jorge Garay Salamanca

Investigador social i economista

El desenvolupament rural a àmplies regions de Colòmbia ha estat marcat des dels inicis de la República pel predomini del rentisme en les relacions i els comportaments socials al camp. El rentisme és entès aquí com la reproducció de pràctiques imposades de facto per grups poderosos en usdefruit de la seva privilegiada posició en l'estructura política, econòmica i social, per a la satisfacció egoista i exclouent d'interessos propis fins i tot a costa dels interessos de la resta de la societat i sense una retribució/coresponsabilitat social que guardi una proporció dels beneficis capturats per a benefici propi. Cal aclarir que aquest concepte de rentisme correspon a una òptica teòrica que va més enllà de la tradicional sobre la "recerca de rendes" -*rent seeking*-.

El rentisme exacerbada com a pràctica social ha privilegiat a agents poderosos (legals, opacs/grisos -que es mouen entre la legalitat i la il·legalitat- i fins i tot obertament il·legals) no necessàriament distingits per la seva capacitat innovadora per aprofitar les aptituds de la terra, a la vegada que ha marginat/desconegut a altres com el camperol -"falta de reconeixement" o "desvaloració de la pagesia"-, conseqüent amb pràctiques a favor de l'acumulació/concentració de terres per a fins tant d'adquisició de poder polític, econòmic i fins i tot militar com especulatiu/no productius. Ha conduït a un desapropietament de la terra, a una reproducció de patrons d'especialització inadequats en àmplies regions del país -com la ramaderia extensiva a prop de 40 milions d'hectàrees en lloc de 12-15 milions segons la vocació/aptitud de la terra disponible- i a una transgressió de la frontera agrícola i de les reserves forestals, entre altres, promoguda per polítiques públiques que han impedit la consolidació de la terra com un

verdader factor de producció -per exemple, una política impositiva i predial que no grava els guanys ni les rendes derivades de l'ús o l'especulació de la terra.

Davant d'això s'ha reproduït, a la pràctica, un model de desenvolupament rural de caràcter excloent, conseqüent amb una elevada concentració de la propietat de la terra, un exagerat nivell d'informalitat de la relació amb la terra per part de la pagesia (una gran majoria són posseïdors de propietat sense escriptura degudament registrada o tenidors) i, per tant, una excessiva precarietat de les seves expectatives del dret de propietat, una profunda exclusió social i marginació, i un escàs accés a serveis socials bàsics i béns públics d'una gran proporció de la població rural (Garay 2013 a).

Aquest procés, com assenyala Garay (2013b), *“a la vegada que es retroalimenta, resulta potenciat amb el bloqueig a la construcció d'un verdader mercat de terra, en reproduir-se el predomini d'un elevat grau de desconfiança en la vigència/estabilitat dels drets de propietat, la inexistència d'una institucionalitat adequada a l'eficiència, la competitivitat i la competència entre agents (una tributació inadequada si no inexistente sobre la rendibilitat en l'ús de la terra) i la fragilitat d'un Estat de Dret. Cosa que condueix a que, en condicions normals, els preus observats de la terra no reflecteixin estrictament el seu cost d'oportunitat econòmic i social en una perspectiva perdurable -és a dir, el cost competitiu en un verdader mercat de terra-, per citar només un exemple”*.

“ La lluita pel control de territoris i l'apropiació de terres és un element indispensable en l'exercici del rentisme a través d'activitats il·legals i fins i tot aparentment legals ”

Tot això ha configurat un entorn propici per a una desagriculturització relativa, fins i tot en comparació amb altres països de renta mitjana, i un relegament de l'agricultura per adquirir el paper de font promotora de creixement per a l'economia colombiana.

Ara bé, la lluita pel control de territoris i l'apropiació de terres és un element indispensable en l'exercici del rentisme a través d'activitats il·legals i fins i tot aparentment legals al llarg de la història d'un país com Colòmbia. És a dir, el rentisme exacerbant, la il·legalitat i el domini territorial configuren un tríode de condicions indispensables en el desenvolupament de la il·legalitat i la reproducció de múltiples violències de caràcter sistèmic, observat tradicionalment fins a l'actualitat en àmplies regions del país, encara que amb modalitats, agents i dinàmiques variables segons el període de temps.

Ara bé, en el context de reproducció de la il·legalitat sota la modalitat de macro-criminalitat¹ durant les tres últimes dècades al país, al mig de les múltiples violències, es va exacerbar la lluita pel control territorial entre diferents grups i xarxes il·lícites (narco-paramilitars, guerrilles i blocs narco-guerrillers, bandes criminals, etc.) pel control militar, el poder polític i la realització de múltiples activitats il·lícites com al narcotràfic, el tràfic d'armes, l'apropiació i explotació de riqueses naturals o la usurpació de terres. I per això es va emprar la violència i la coacció, cosa que va produir una victimització massiva i sistemàtica de poblacions camperoles i comunitats ancestrals a diverses regions.

Aquesta victimització va consistir en l'ús del poder d'intimidació/coacció i en l'exercici de la violència per part de grups armats il·legals/xarxes il·lícites criminals que va conduir a la submissió, desplaçament i despossessió forçada de comunitats camperoles amb propòsits de l'erròniament anomenada "neteja del territori" de presumptes o verdares reductes d'altres grups criminals en vistes a adquirir el predomini i la propietat territorial de facto com a requisit per a l'exercici de poder polític i per a l'afavoriment d'activitats d'índole il·legal i també legal com a font indispensable de finançament de tals grups.

“ Entre l'any 1980 i el juliol de 2010 s'ha desplaçat de manera forçada a més d'un milió cent mil famílies camperoles, cosa que significa

la desposseïció forçada de més de 6,6 milions d'hectàrees ”

En efecte, segons xifres de la Tercera Enquesta Nacional de Verificació de la Comissió de Seguiment a la Política Pública sobre Desplaçament Forçat (Comissió, 2011), s'estima que entre l'any 1980 i el juliol de 2010, com a conseqüència de les accions sistemàtiques de grups violents legals i il·legals, més d'un milió cent mil famílies camperoles s'haurien desplaçat de manera forçada, la qual cosa hauria implicat l'abandonament i/o desposseïció forçada de més de 6,6 milions d'hectàrees (sense comptar amb la desposseïció de territoris ancestrals i comunitaris, ni de terres ermes de l'Estat colombià), equivalent al 15,4% de la superfície agropecuària de tot el país²; és a dir, el procés de desposseïció es compagina amb el caràcter massiu de la victimització ocorreguda al país: més de l'11% de la població colombiana en 30 anys. Aquesta magnitud del procés va estar concentrada, en la seva major proporció, en el període 1998-2008.

Davant d'aquestes circumstàncies es requereix la implantació d'un model de desenvolupament rural amb enfocament territorial que tendeixi a una progressiva inclusió social i un reconeixement de la pagesia com a agent social, productiu i polític per a la transformació de la ruralitat a Colòmbia, a part d'instituir la terra com un verdader factor de producció i no d'acumulació de poder.

Això imposa a l'Estat la responsabilitat de propugnar per l'accés i formalització de la propietat dels camperols a terres de qualitat i amb una situació geogràfica adequada, i per l'establiment de condicions propícies per l'aprofitament de la terra i la potenciació de les capacitats de la pagesia (amb la implantació d'un règim tributari progressiu tant predial com sobre la renda de la terra, la provisió de crèdit, assistència tècnica, vies d'accés, béns públics, etc.).

Per avançar cap a un model rural incloent s'ha de corregir la “falta de reconeixement” a partir de la qual es desconeixen els drets de la pagesia, es nega una clara redistribució d'actius al seu favor -“falta de redistribució”- i condueix a que la societat ni reaccioni ni es commogui davant fenòmens com el desplaçament forçat intern massiu i sistemàtic.

Així mateix, s'ha de superar la falsa premissa que l'actor fonamental o el subjecte social quasi-únic capaç d'integrar-se en la dinàmica global és "l'empresari", amb la qual a part de reproduir la desvaloració de la pagesia, desconeix les potencialitats dels sistemes productius camperols i de petits productors en el proveïment d'aliments i béns agrícoles i en l'aprofitament productiu de la terra. És a dir, el model que preval reproduceix una falta de reconeixement dels sistemes productius camperols i de petits productors com a promotors potencials de la productivitat sistèmica del camp en un país com Colòmbia.

“ La productivitat, eficiència tècnica i rendibilitat econòmica relativa dels sistemes de producció dels petits productors, en les condicions adequades, no són significativament inferiors a les de sistemes de producció a mitjana i gran escala ”

En efecte, en contraposició amb l'òptica oficial predominant a Colòmbia, d'acord amb resultats preliminars d'un estudi pioner que ha realitzat la Comissió de Seguiment amb la Universitat Javeriana (2013), almenys en principi es podria argumentar que la productivitat, eficiència tècnica i rendibilitat econòmica relativa dels sistemes de producció dels petits productors, en les condicions adequades, no són significativament inferiors en relació a les dels sistemes de producció a mitjana i gran escala, sinó que fins i tot arribarien a ser superiors en alguns casos de zones i produccions especialitzades.

Això implica que en la mesura que s'aconsegueixi proveir les condicions adequades en termes d'especialització-diversificació de productes, qualitat de la terra, mètodes de producció, estabilitat jurídica i social, accés a mercats, entre altres, a certes zones i al voltant de determinats productes, els sistemes de producció a petita escala poden arribar a ser fins i tot més eficients en l'ús dels recursos i els factors de producció

disponibles que els sistemes de producció a mitjana i gran escala.

Sens dubte, no es podria afirmar el mateix en el cas dels sistemes de producció camperola empobrits de mera subsistència i subjectes a condicions inadequades per la baixa qualitat de les terres, allunyades i de difícil accessibilitat i precària estabilitat social i jurídica, entre altres coses.

Això demostraria contundentment la necessitat i la conveniència econòmica i social d'implantar un model de desenvolupament rural que reproduïxi l'entorn adequat per a la potenciació de sistemes productius camperols i de petits productors que, a la vegada que millori la seva eficiència i competitivitat, contribueixi de manera socialment benèfica al proveïment alimentari, a la millora del nivell de vida de la població rural, al reforçament de la competitivitat sistèmica de la producció agrària, i que aprofiti les noves formes d'organització associativa i models d'inserció de la producció camperola a petita escala en cadenes de valor en condicions d'equitat d'oportunitats amb els altres esgraons de la producció empresarial.

Tot això només seria possible amb la condició indispensable d'abolir/desmantellar les arrels del rentisme i la il·legalitat i de reforçar els fonaments d'un Estat de Dret en àmplies regions del país conseqüent amb unes relacions socials no sustentades essencialment en l'exercici del poder sinó més aviat en l'exercici democràtic ciutadà i el compliment dels drets fonamentals.

1. Una xarxa macrocriminal és una xarxa social o conjunt d'agents heterogenis que estableixen múltiples interaccions psico-socials sota una estructura flexible i dúctil mitjançant la configuració de subxarxes -amb una jerarquia no estrictament piramidal i inflexible i a través de subxarxes components amb certa especialització-, durant un període determinat, per aconseguir propòsits criminals mitjançant la realització de diverses activitats tant delictives com no pròpiament delictives. Algunes possibles característiques empíriques d'una xarxa macrocriminal són: Participació activa de múltiples tipus de nodes/agents: suposadament legals, obertament il·legals/criminals i opacs/grisos que es mouen entre la legalitat i la il·legalitat; establiment de múltiples tipus d'interaccions en un període determinat, tant il·legals/delictives com legals/lícites, i la infiltració, manipulació o reconfiguració institucional, en diferent

grau i abast, amb efectes a mitjà i llarg termini (Garay et al., 2012).

2. El patró de desposseïment desvela clarament l'estructura rural del país: l'excessiva concentració de la propietat i l'elevadíssim grau d'informalitat en la relació jurídica de la pagesia amb la terra. En general es pot dir que més del 40% de la terra a Colòmbia no està formalitzada, en termes jurídics, per part dels camperols, ja que no compten amb els drets adquirits en qualitat de propietaris, segons la normativitat que preval, en no disposar d'escriptures degudament registrades. Llavors, només el 21,5% dels camperols que han estat desposseïts o han hagut d'abandonar forçosament la seva terra compten amb una escriptura registrada, és a dir, són estrictament propietaris en el sentit jurídic del terme segons el Codi Civil colombià.

Bibliografía

Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado (2011). *El Reto ante la Tragedia Humanitaria del Desplazamiento Forzado*. Vol. 10. Proceso Nacional de Verificación. Bogotá, juny.

Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado y Universidad Javeriana (2013). "La eficiencia económica de los grandes, medianos y pequeños productores agrícolas colombianos". *Reflexiones sobre la ruralidad y el territorio en Colombia. Problemáticas y retos actuales*. Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado, Crece, Oxfam, Cooperación Alemana, Embajada Reino de los Países Bajos, Universidad Javeriana. Bogotá, juny.

Garay, L. J. (2013a). "Derecho real de superficie. Antecedentes teóricos y consideraciones de economía política. Sobre su adopción en Colombia". En: Garay, L. J. et al. (2013). *Reflexiones sobre la ruralidad y el territorio en Colombia. Problemáticas y retos actuales*. Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado, Crece, Oxfam, Cooperación Alemana, Embajada Reino de los Países Bajos, Universidad Javeriana. Bogotá, juny.

Garay, L. J. (2013b). "Rentismo, raíces de la aculturación de la ilegalidad y corrupción sistémica". En: F. Vargas, L. J. Garay y G. Rico. *Derechos patrimoniales de víctimas de la violencia: reversión jurídica y material del despojo y alcances de la restitución de tierras en*

procesos con oposición. Mòdul de formació autodirigida. Consejo Superior de la Judicatura. Sala Administrativa. Escuela Judicial “Rodrigo Lara Bonilla”. Bogotá (pròxim a divulgar).

Garay, L. J. et al. (2012). *Narcotráfico, corrupción y Estados. Cómo las redes ilícitas reconfiguran instituciones en Colombia, Guatemala y México*. Random House. México D.F., México, setembre.

Fotografía : Rafcha / CC BY / Desaturada.

© Generalitat de Catalunya